

Panajotis Cakirpaloglu

ÚVOD DO PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

 GRADA®

Panajotis Cakirpaloglu

ÚVOD DO PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Grada Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

ÚVOD DO PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4724. publikaci

Recenzovali:
prof. PhDr. Alena Plháková, CSc.
prof. MUDr. Ján Praško, CSc.

Odpovědná redaktorka PhDr. Dana Pokorná
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Michal Němec
Počet stran 288
Vydání 1., 2012

Vytisklo TISK CENTRUM s.r.o., Moravany

© Grada Publishing, a.s., 2012
Cover Illustration © Mgr. Irena Cakirpaloglu, PhD.

ISBN 978-80-247-4033-1 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-7847-1 (elektronická verze ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-7848-8 (elektronická verze ve formátu EPUB)

OBSAH

1. Úvod	9
1.1 Stručný přehled vývoje disciplíny	9
1.2 Psychologie osobnosti versus obecná psychologie	10
1.3 Tři otázky psychologie osobnosti	12
2. Předmět psychologie osobnosti	16
2.1 Definice pojmu „osobnost“	16
2.2 Přehled „klasických“ definic osobnosti	17
2.3 Rozbor současných psychologických vymezení osobnosti	18
3. Metody psychologického rozboru osobnosti	22
3.1 Psychologická strategie explorační osobnosti	23
3.1.1 Idiografický přístup	23
3.1.2 Nomotetický přístup	24
3.1.3 Nomotetický versus idiografický přístup	25
3.1.4 Komplementárnost idiografických a nomotetických metod	27
3.2 Logický status psychologických pojmů	28
4. Skladba osobnosti	32
4.1 Dvojitý význam pojmu „struktura“	33
4.2 Jungovo analytické pojetí osobnostní skladby	33
4.2.1 Struktura osobnosti	34
4.3 Raymond B. Cattell	35
4.3.1 Struktura osobnosti	36
4.3.2 Primární a sekundární faktory osobnosti	37
5. Dynamika osobnosti	41
5.1 Obecné pojmové vymezení	41
5.2 Dva modely dynamického výkladu osobnosti	42
5.3 Analytická teorie osobnostní dynamiky	43
5.3.1 Dynamické principy	43
5.3.2 Dynamické dispozice	45
5.4 Raymond B. Cattell	47
5.4.1 Dynamické rysy	48
5.4.2 Dynamická spleť	48
6. Vývoj osobnosti	52
6.1 Zdroje utváření osobnosti	53
6.2 Vnitřní činitele	53
6.3 Vnější činitele vývoje	55
6.4 Modely výzkumu vnitřních a vnějších činitelů vývoje osobnosti	57
6.5 Odhad významu vnitřních a vnějších činitelů vývoje osobnosti	58
6.6 Kontinuita versus diskontinuita vývoje	59
6.6.1 Model kontinuity	59
6.6.2 Model diskontinuity	60

7. Temperament	64
7.1 Teorie temperamentu	65
7.2 Humorální teorie Hippokrata	66
7.3 Neurofyzilogická teorie I. P. Pavlova	68
7.4 Psychometrická teorie H. J. Eysencka	69
7.5 Konstituční pojetí temperamentu Kretschmera	71
7.6 Antropometrická teorie W. Sheldona	72
7.7 Empirické šetření souvislosti mezi časnými projevy temperamentu a budoucím psychosociálním vývojem člověka	74
8. Charakter	79
8.1 Předvědecké pojetí charakteru	80
8.2 Současné psychologické koncepce o charakteru	81
8.3 Klasická psychoanalýza	81
8.3.1 Typy charakteru	83
8.4 Frommovo pojetí charakteru	86
8.5 Reichovo pojetí charakteru	89
9. Morálka	94
9.1 Jean Piaget: Dvě etapy vývoje morálky	96
9.2 Lawrence Kohlberg: tři vývojové kvality morálky	97
9.3 Současný výzkum Kohlbergových vývojových stadií	99
9.4 Jsou rozdíly v morálce mezi muži a ženami?	100
10. Teoretické základy psychologie osobnosti	103
10.1 Formální vlastnosti psychologického výkladu osobnosti	103
10.2 Obsahové vlastnosti psychologických teorií osobnosti	104
11. Psychoanalytická perspektiva	112
11.1 Skladba osobnosti	113
11.1.1 Topografický model	114
11.1.2 Strukturální model	115
11.2 Dynamika osobnosti	117
11.2.1 Instinkt	117
11.2.2 Dělení psychické energie	118
11.2.3 Dynamická souhra osobnostních subsystémů	119
11.2.4 Úzkost	120
11.3 Vývoj osobnosti	121
11.3.1 Napětí, učení a vývoj osobnosti	121
11.4 Další vývoj psychoanalýzy	122
12. Perspektiva osobnostních rysů	127
12.1 Psychologický výzkum rysů	128
12.1.1 Sémantická analýza osobnostních pojmů	128
12.1.2 Psychologie osobnostních faktorů	130
12.2 Psychologické měření osobnostních vlastností	133
12.3 Současné empirické šetření rysů	134
13. Humanisticko-existenciální perspektiva	139
13.1 Základní postuláty teorie	140
13.2 Maslowova koncepce sebeaktualizované osobnosti	140
13.3 Rogersovo klientocentrické pojetí osobnosti	141
13.4 Self	142

13.4.1	Typy Self	143
13.4.2	Hodnocení Self	143
13.4.3	Výhody, nevýhody a pseudovýhody sebeúcty	144
13.5	Hodnocení humanisticko-existenciální perspektivy	146
14.	Sociálně-kognitivní perspektiva	150
14.1	Modely interakce osobnost–prostředí	151
14.2	Prožitek osobnostní kontroly	152
14.2.1	Místo kontroly	152
14.2.2	Psychologická interpretace místa kontroly	153
14.3	Naučená bezmocnost	154
14.3.1	Další výzkumná šetření naučené bezmocnosti	155
14.4	Problém hodnocení osobnostních projevů	156
14.5	Kritika sociálně-kognitivní perspektivy	157
14.6	Srovnání hlavních psychologických přístupů osobnosti	158
15.	Já	161
15.1	Já a příbuzné pojmy	162
15.2	Já jako objekt	162
15.2.1	Vymezení vlastního Já	164
15.2.2	Kategorické Já	164
15.3	Já jako subjekt	165
15.3.1	Pocit vlastní zdatnosti	165
15.3.2	Pocit jedinečnosti	167
15.3.3	Pocit stability	167
15.3.4	Uvažování o vlastním Já	168
15.3.5	Sebeúcta	169
15.3.6	Vývoj sebeúcty	169
16.	Obranné mechanismy Já	175
16.1	Stručný přehled jednotlivých mechanismů obrany	176
16.2	Společné charakteristiky obranných mechanismů	178
17.	Motivy a motivace osobnosti	180
17.1	Původ motivů	181
17.1.1	Člověk – hračka osudu	182
17.1.2	Člověk – rozumný vládce	182
17.1.3	Člověk – stroj	183
17.1.4	Člověk – zvíře	183
17.1.5	Člověk – produkt společnosti	183
17.1.6	Člověk – nevědomé bytí	184
17.2	Klasifikace motivů	184
17.2.1	Vrozené versus získané motivy	184
17.2.2	Primární versus sekundární motivy	185
17.2.3	Biologické versus sociální motivy	185
17.2.4	Maslowova hierarchie motivů	185
17.3	Identifikace motivů	186
17.4	Druhy motivů	187
17.4.1	Potřeba jídla	187
17.4.2	Sebepotvrzení	188
17.4.3	Sexuální chování	191
17.4.4	Zvědavost	192

18. Frustrace, úzkost, konflikt	195
18.1 Frustrace motivů	195
18.2 Frustrace a napětí	197
18.3 Účinky frustrace	198
18.4 Konflikt	200
19. Emoce a osobnost	204
19.1 Emoce a vrozenost	205
19.2 Emoce a učení	207
19.2.1 Sociální učení a vznik emocí	207
19.2.2 Kultivace emocionálního projevu	208
19.3 Klasifikace lidských emocí	210
20. Poznávací funkce osobnosti	218
20.1 Základní poznávací procesy a dispozice osobnosti	219
20.2 Složitě poznávací procesy a dispozice osobnosti	224
20.2.1 Vývoj pojmů	224
20.2.2 Řešení problému	225
20.2.3 Tvůrčí myšlení	227
21. Poruchy osobnosti	241
21.1 Vymezení pojmu	242
21.2 Charakteristika osobnostních poruch	243
21.3 Dílčí poruchy osobnosti	243
21.3.1 Paranoidní porucha osobnosti (F 60.0)	244
21.3.2 Schizoidní porucha osobnosti (F60.1)	245
21.3.3 Disociální (antisociální) porucha osobnosti (F60.2)	246
21.3.4 Emocně nestabilní porucha osobnosti (F60.3)	247
21.3.5 Histriónská porucha osobnosti (F60.4)	249
21.3.6 Anankastická porucha osobnosti (F60.5)	249
21.3.7 Vyhýbavá porucha osobnosti (F60.6)	250
21.3.8 Závislá porucha osobnosti (F60.7)	251
21.3.9 Jiné specifické poruchy osobnosti (F60.8)	252
Literatura	258
Shrnutí	267
Summary	269
Rejstřík věcný	271
Rejstřík jmenný	283

1. ÚVOD

Co se dozvíte v této kapitole:

- okolnosti, které přispěly ke vzniku psychologie osobnosti
- odlišnost psychologie osobnosti a obecné psychologie
- hlavní otázky psychologie osobnosti

Obecná psychologie představuje nejstarší a nejobecnější disciplínu zabývající se vědeckým bádáním a výkladem psychických fenoménů. Ačkoliv je to kolébka většiny později vzniklých psychologických disciplín, neplatí to o psychologii osobnosti.

Vznik a vědecký vývoj psychologie osobnosti, zejména v prvních desetiletích 20. století, probíhal zcela nezávisle na akademické (obecné) psychologii. Po pravdě řečeno, psychologie osobnosti jakožto empirická, ryze zkušenostní disciplína vyrůstala v klinickém prostředí po boku psychiatrie a dalších klinických oborů. S těmito spřízněnými obory sdílela totožné zájmy a cíle, zejména objektivní porozumění narušené osobnosti konkrétního člověka a jeho účinnou léčbu. Jelikož obecné klinické podmínky bádání nesplňovaly strohé metodologické a koncepční požadavky obecné psychologie, psychologie osobnosti byla pokládána za jakousi rebelující disciplínu s vlastním předmětem, cílem a metodologií výzkumu. Tento odmítavý postoj rovněž postihl a po dlouhá desetiletí doprovázel první ucelenou psychologickou teorii osobnosti, Freudovu hlubinnou psychoanalýzu, i její další vlivná teoretická odvětví, např. Jungovu analytickou psychologii nebo Adlerovu individuální psychologii. Ke sblížení obecné psychologie a psychologie osobnosti došlo až ve čtyřicátých letech 20. století, kdy u akademických psychologů vzrůstal zájem o postgraduální studium nevědomí. Na druhé straně se psychologové osobnosti začali více zajímat o využití experimentu, faktorové analýzy nebo psychometrie jakožto o postupy objektivní explorační, porozumění a predikce zdravé a narušené osobnosti.

1.1 STRUČNÝ PŘEHLED VÝVOJE DISCIPLÍNY

K otázce o vzniku psychologie osobnosti existují dvě protikladná stanoviska: americké a evropské.

Podle amerických historiků je vznik psychologie osobnosti datován do roku 1937. V tomto roce byly publikovány dvě vědecké monografie o osobnosti: *Osobnost: Psychologická interpretace (Personality: A Psychological Interpretation)* od Gordona W. Allporta a *Psychologie osobnosti (Psychology of Personality)* od Rossa Stagnera.

V dalším roce vyšla kniha od Henryho Murraye *Výzkum osobnosti (Exploration in Personality)*, což podpořilo vývoj nové psychologické disciplíny. Z pozice amerických psychologů veškeré intelektuální, empirické a praktické poznatky o osobnosti, které vznikly před rokem 1937, patří do tzv. předvědeckého období psychologie osobnosti (Lombardo – Foschi, 2002).

Evropští historikové psychologie zaujímají vůči otázce o zrození psychologie osobnosti komplexnější a systémovější přístup. Tato pozice zahrnuje rozsáhlé filozofické a intelektuální koncepce o člověku, od kterých se odvíjí prudký pokrok vědy zejména v období od 18. až do počátku 20. století. Předvědecký vývoj psychologie osobnosti charakterizují koncepce a poznatky týkající se temperamentu (Hippokrates, Galenos z Pergamu, Cesare Lombroso aj.), charakteru (Theofrastos, Plutarchos, Jean de La Bruyère aj.), duševních poruch (francouzští psychiatři 19. století Eugène Azam, Jean Martin Charcot, Théodule Ribot, Pierre Janet, Alfred Binet aj., němečtí psychiatři Emil Kraepelin, Ernst Kretschmer atd.). Bohaté empirické zkušenosti a naturalistický přístup k fenoménům zdravé a narušené osobnosti postupně vedly k vývoji současné psychiatrie, klinické psychologie a psychologie osobnosti.

Moderní vývoj psychologie osobnosti se opírá o tvarovou a experimentální psychologii, psychometrii, teorii učení, genetiku, logický pozitivismus, antropologii a další disciplíny. Různorodost intelektuálních či empirických poznatků o člověku, psychice a chování tvoří specifickou náplň hlavních teoretických přístupů o osobnosti. V tomto smyslu hlubinná psychologie studuje skryté psychodynamické procesy, psychologie rysů se zabývá vymezením konstitučních činitelů osobnosti, humanistická psychologie zkoumá cílevědomé Já, podmínky osobnostního růstu a štěstí, zatímco sociálně-kognitivní psychologie zkoumá relace mezi osobností a lidskou situací.

1.2 PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI VERSUS OBEČNÁ PSYCHOLOGIE

Mezi psychologií osobnosti a obecnou psychologií existují tři zásadní rozdíly. Diskrepance pramení z primárního cíle psychologie osobnosti věnovat se individuálním variacím v kontextu tzv. normálního chování. V tom smyslu se často zdůrazňuje, že psychologie osobnosti je *idiosynkratická, molární*, a především *proaktivní* psychologická disciplína, kdežto o obecné psychologii platí, že je to *typologická, molekulární* a *reaktivní* nauka.

Idiosynkrazie versus typologie. Pojem „idiosynkrazie“ v psychologii označuje individuálnost psychických a behaviorálních projevů konkrétního člověka. Tato individuálnost se vzpírá jakémukoliv zobecnění či klasifikaci do předem daných typologií. Jedná se o „individuální charakteristiku psychiky či chování, která je typická pro určitého jedince, a proto ji nelze zdůvodňovat obecnými psychologickými faktory“ (Drever, 1978, s. 129). Na druhé straně, typologie představuje pojmový konstrukt, který vybrané osobnostní charakteristiky zahrnuje do určitých kategorií, skupin nebo typů. Pojem typ implikuje seskupení vzájemně se podobajících lidí nebo vlastností, přičemž se tito lidé nebo vlastnosti liší od jiných jedinců či vlastností existujících mimo daný typ. Zatímco obecná psychologie studuje to, co je společné všem lidem, to, jak vnímají, myslí, reagují apod., psychologie osobnosti zkoumá, proč se jednotlivci

livci mezi sebou liší v myšlení, vnímání, reaktivitě atd. Obecná psychologie odhaluje a poznává dílčí psychické vlastnosti a procesy člověka jako příslušníka lidského druhu; psychologie osobnosti odhaluje a poznává typické charakteristiky jednotlivce a menších skupin. Shrneme-li, **obecná psychologie zkoumá univerzálně platné principy a zákony psychických jevů, zatímco psychologie osobnosti zkoumá zákony a principy individuální fenomenologie a intersubjektivních rozdílů.**

Molární versus molekulární. Jedním ze stěžejních cílů psychologie osobnosti je vědecké poznání psychiky a jednání konkrétní osobnosti jako celek. Z tohoto důvodu psychologie osobnosti usiluje o integraci všech specifických osobnostních procesů a vlastností v ucelený, strukturálně-dynamický systém, který označujeme pojmem „osobnost“. Studium komplementárních vztahů dílčích psychických vlastností, jež tvoří složitý systém osobnosti, se v psychologii označuje pojmem „molární“. Na druhé straně, diferenciaci komplexních psychických jevů za účelem vědeckého poznání se označuje pojmem „molekulární“. Pojmy „molární“ a „molekulární“ do psychologie zavedl neobehaviorista Edward Chace Tolman. Pojem „molární“ má v psychologii ontologický význam, neboť označuje vědecké uchopení zkoumaných fenoménů v původním smyslu. Molární přístup je charakteristický pro fenomenologicky orientované badatele, např. pro humanistické či existenciální psychology osobnosti. Molekulární rozbor osobnostních jevů a procesů má tradici v experimentální a strukturální psychologii 19. století, usilující o studium nejjednodušších forem psychiky a jednání.

V rámci dimenze „molární–molekulární“ je obecná psychologie spíše molekulární disciplína, zatímco v psychologii osobnosti dominuje molární orientace. Někteří psychologové osobnosti se spíše podobají obecným psychologům, neboť ve svém přístupu k osobnosti upřednostňují molekulární výzkum. Platí to zejména o rysových psychologích, kteří pomocí faktorového výpočtu usilují o vymezení základních osobnostních dimenzí. Postulují, že faktory mají širší platnost ve smyslu obecných psychologických zákonů. Jinými slovy, rysy se vyskytují uvnitř každé jedinečné osobnosti a v tomto subjektivním kontextu působí jako psychické dispozice, které zabezpečují důslednost prožívání a chování člověka. Navzdory nesmírné exaktnosti faktorového přístupu, psychologickému výzkumu a exploraci osobnosti stále dominuje molární–integrační přístup humanistické, pozitivní nebo sociálně-kognitivní psychologie.

Aktivita versus reaktivita. Psychologie osobnosti a obecná psychologie se rovněž rozcházejí v otázce týkající se podstaty, původu a smyslu lidské činnosti. Obecná psychologie tradičně vnímá člověka jako reaktivní bytí adaptující se na aktuální podněty a situace. Tento v podstatě S–R model interpretace (podnět–reakce) se mj. osvědčil při výzkumu jednodušších psychofyzických souvislostí. Základním východiskem reakčního pojetí člověka je, že působení stejné situace či podnětu u dvou či více osob vždy vyvolává identickou reakci. Model „podnět–reakce“ se však ukázal jako nevhodný a omezující pro psychologické porozumění jedinečné osobnosti. To se prakticky potvrzuje i v běžném životě. Ze zkušenosti víme, že vliv totožné situace či podnětu vyvolává zcela rozdílné individuální stavy. Jak objasnit odlišné emoční stavy smutku, radosti, zlosti atd., které u různých osob vyvolává stejné množství alkoholu (např. 1 dl slivovice)? Ty by, podle očekávání obecné psychologie, měly být totožné u každého, kdo vypije stejnou dávku lihoviny. K porozumění individuální fenomenologie je nezbytné přesunout pozornost z periferie do individuálního nitra a také nahradit model reakčního člověka modelem proaktivního, sebepodněcujícího, uvědomělého subjektu. Psychologie osobnosti hledá psychické a konstituční příčiny, které působení stejného

podnětu přeměňují v individuální zážitek a projev. Činitele subjektivní „reaktivitu“ existují v individuálním nitru, zkušenostech, motivaci, konstitučních vlastnostech a jiných dispozicích člověka. Studium motivačních procesů je nutnou podmínkou vědeckého uchopení jak zdravé, tak narušené osobnosti. Intrsubjektivní činitele zabezpečují *důslednost* individuálního prožívání a jednání v neustále se měnících podmínkách života. Porozumění povaze a roli těchto vnitřních příčin usnadňuje psychologickou *prognózu* budoucích projevů konkrétní osoby a skupin. Dalšími psychickými činiteli osobnosti jsou individuální, nepřenosné zkušenosti a také různé vrozené a získané dispozice. Individuální zkušenosti určují to, jakým způsobem interpretujeme aktuální situaci, zatímco dispozice těmto subjektivním výkladům skutečnosti dodávají specifický emoční tón. Ovšemže dispoziční, motivační a zkušenostní činitele nepůsobí izolovaně, nýbrž v interakci se specifickým společenským a kulturním kontextem. Psychologie osobnosti postulují proaktivního, uvědomělého člověka, který v interakci s lidskou situací utváří svou osobnost a realizuje vlastní možnosti.

1.3 TŘI OTÁZKY PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Psychologie osobnosti patří do obecné teorie poznání člověka, antropognotiky. Cílem této psychologické disciplíny je vědecké uchopení struktury, dynamiky a vývoje komplexního psychického fenoménu, který označujeme pojmem „osobnost“. Podobně jako ostatní vědecké obory i psychologie osobnosti v rámci svého předmětu hledá odpověď na otázky typu: *co, jak a proč?* Woodworth v této souvislosti zdůrazňuje, že každý badatel zahajuje svou činnost vymezením a popisem předmětu bádání, určuje, co bude zkoumat. „Ostatní otázky jsou ‚jak?‘ a ‚proč?‘. Otázka ‚jak?‘ zjišťuje procesy, které vedly ke vzniku určitého výsledku, zatímco otázka ‚proč?‘ hledá příčiny coby pozadí této události. Jedná se o příčinu, kterou často označujeme pojmem motiv, jenž zpravidla není viditelný,“ píše Woodworth a Sheehan (1964, s. 13). Tentýž intelektuální proces platí pro psychologický výzkum osobnosti.

- a) Vědecké bádání osobnosti zahajujeme vymezením typických vlastností tohoto psychického konstruktů. *Co* představuje myšlenkový proces identifikace a deskripce idiosynkratických a obecných aspektů osobnosti. Během této iniciační fáze psychologického bádání osobnosti pozorujeme, třídíme, popisujeme a definujeme její skladbu, dílčí rysy, konstituční vlastnosti a další pojmy.
- b) Otázka „jak“ se týká *procesů a vztahů*. Nyní se psychologie osobnosti přednostně zabývá individuální povahou vnímání, citění, myšlení, řešení problémů a dalšími psychickými procesy. K vlastnímu bádání hlavně používá pozorování, jednak vnitřní (introspekce) pro určení a popis subjektivních činitelů osobnosti a jednak vnější (extraspekce) pro vymezení jejich manifestních projevů. Významnou roli pro tuto vědeckou etapu poznání má deskripce, která upřesňuje, *co* představuje konkrétní osobnostní jev, *jak* probíhají procesy uvnitř osobnosti a *jakým způsobem* vstupují osobnostní činitele do vzájemné interakce. Deskripce umožňuje odhalit souvztažnost mezi proměnnými, což je nezbytné při definování psychologických principů a zákonů.

- c) Otázka typu „proč“ se vztahuje k nejvyššímu cíli psychologie osobnosti pochopit, objasnit, predikovat a posléze regulovat osobnostní procesy a projevy. K tomu je nezbytné prozkoumat konstituční, emoční a motivační činitele osobnosti. V tomto subjektivním prostoru lze odhalit základní předpoklady osobnostní stability a důslednosti. Hall a Lindzey (1983) zdůrazňují, že psycholog, který se zabývá osobností, musí být tolerantní a pružný vůči všem psychickým a sociálním aspektům, které souvisejí s odhalením funkčního pozadí jedinečné osobnosti. Pouze nezaujatá psychologie může realizovat složitý cíl poznání komplexního fenoménu osobnosti.

Shrnutí

Psychologie osobnosti se vytvářela nezávisle na obecné psychologii. Mezi psychology však není přijímán jednoznačný popis vývoje této disciplíny. Dle amerických autorů byl vývoj psychologie osobnosti zahájen v roce 1937 vydáním dvou psychologických publikací na toto téma; evropští psychologové zdůrazňují význam intelektuálního dědictví filozofů, lékařů, spisovatelů a dalších badatelů v otázce fenoménu osobnosti.

Na rozdíl od obecné psychologie vyzdvihuje psychologie osobnosti funkční propojenost všech psychofyzických procesů a jevů v jedinečný, komplexní a proaktivní fenomén, který mimo jiné charakterizují uvědomělost, důslednost, poměrná trvalost, pocit nepřetržité identity a posléze vnitřní dynamika.

Psychologie osobnosti zkoumá složení, dynamiku a vývoj tohoto idiosynkratického, psychického fenoménu. V souladu s tím popisuje a třídí jednotlivé psychické a konstituční složky osobnosti (otázka „co“), proniká do jejího systému vnitřního uspořádání (otázka „jak“) a odhaluje skutečné příčiny osobnostního prožívání a působení (otázka „proč“).

Slovníček pojmů

Aktivita	generický výraz, synonymum pro pohyb, chování, mentální proces, fyziologické funkce apod.
Analytická psychologie	varianta psychoanalytické teorie Junga.
Antropognostika	všeobecná vědní koncepce o člověku zahrnující antropologii, psychologii, sociologii, filozofii atd.
Antropologie	vědní obor studující člověka, jeho původ, vývoj, sociální a kulturní zvyky.
Činitel	v psychologii osobnosti znamená fyzický, biologický, psychický nebo sociální prvek či soubor prvků (agens), který ovlivňuje další psychické prvky, procesy, stavy či osobnost jako celek.
Deskripce	celkový, odpovídající popis situace vycházející z pečlivého pozorování.
Experimentální psychologie	psychologická disciplína nebo také metodologický postup výzkumu psychologických jevů s použitím experimentálních procedur.
Extraspekce	vědecké pozorování vnějších jevů včetně explorační vnitřního světa prožívání ze strany vnějších pozorovatelů. Často pojímána jako protiklad introspekce.
Fenomenologie	obecná filozofická disciplína založená E. Husserlem, která zkoumá podstatné aspekty vědomí a lidskou zkušenost jako celek.

Genetika	biologická disciplína zkoumající dědičnost a její důsledky.
Idiografie	popis jedince (řec. <i>idios</i> – soukromý, vlastní; <i>grafó</i> – píšu, popisuji, kreslím).
Idiosynkrazie	jedinečnost, výjimečnost (z řečtiny: <i>idios</i> – soukromý, vlastní; <i>syn</i> (spojka) – dohromady, <i>krasis</i> – smíšení).
Individuální psychologie	varianta psychoanalytické teorie osobnosti Alfreda Adlera.
Introspekce	vědecká metoda zabývající se zkoumáním vlastních mentálních pochodů a zkušeností. Zvláštní formou introspekce je fenomenologický rozbor vlastních duševních stavů či pochodů.
Logický pozitivismus	novopozitivistický směr z 20. let minulého století, jenž postuluje, že poznání lze dosáhnout metodou formálně logické analýzy.
Molární	pojem vztahující se na celkové oblasti psychiky a chování. Alternativně se používá pojem „holismus“.
Molekulární	vztahuje se na jevy, které lze analyzovat a poznat z dílčích jednotek či aspektů.
Obecná psychologie	psychologická disciplína zaměřující se na studium obecných, univerzálních principů, které jsou použitelné pro všechny zkoumané jevy psychiky.
Psychoanalýza	psychologická teorie osobnosti Freuda zabývající se významem nevědomí zejména ve vztahu k dynamice a vývoji člověka. Taktéž souhrnný název psychodynamické teorie Freuda, analytické psychologie Junga, individuální psychologie Adlera, humanistické psychoanalýzy Fromma včetně neoanalytické Ego psychologie.
Psychologie osobnosti	teoretická psychologická disciplína zabývající se strukturou, dynamikou a vývojem osobnosti, zejména zdravých, dospělých jedinců.
Psychometrie	psychologická disciplína zabývající se měřením dílčích psychických vlastností za účelem konstrukce validních a spolehlivých testových metod.
Reaktivita	pojem, který označuje chování jakožto specifickou či komplexní odpověď na vlivy určitých vnějších nebo vnitřních podnětů, nikoliv však motivační povahy.
Sociálně-kognitivní psychologie	model teoretické explikace osobnosti, který staví na poznatcích psychologie učení, psychologie myšlení a sociální psychologie.
S–R model	zkratka pro učení „stimul–reakce“, dle které učení nastává vznikem nové vazby (asociace) mezi určitým podnětem a odpovídající reakcí. Taktéž deterministický rámec interpretace pozorovaného chování u živočichů a lidí.
Teorie učení	teoretická disciplína v rámci obecné psychologie zabývající se tříděním jednotlivých operací a stanovováním hypotéz o mechanismech a podmínkách utváření poměrně trvalých změn v chování, ve znalostech, v porozumění nebo ve schopnosti.
Gestalt psychologie	směr v psychologii z počátku 20. století, který postuluje prioritu celku nad dílčími psychickými procesy. Vlastní výzkum kognitivních procesů opírá Gestalt psychologie zejména o fenomenologickou metodu.
Typologie	způsob třídění nebo klasifikace rozdílných jevů do společných skupin na základě vybraných kritérií.

Kontrolní otázky

1. Popište okolnosti vzniku psychologie osobnosti.
2. Uveďte základní rozdíly mezi psychologii osobnosti a obecnou psychologii.
3. Jaké jsou základní otázky psychologie osobnosti?

Literatura k dalšímu studiu

- Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt & Co.
- Drever, J. (1978). *The Penguin Dictionary of Psychology*. Middlesex: Harmondsworth.
- Hall, C. S. – Lindzey, G. (1997). *Psychológia osobnosti*. Bratislava: SPN.
- Lombardo, G. P. – Foschi, R. (2002). The European Origins of „Personality Psychology“. *European Psychologist*, Vol. 7, 2, s. 134–145.
- Murray, H. (1938). *Exploration in Personality*. New York: Oxford University Press.
- Stagner, R. (1948). *Psychology of Personality*. New York: McGraw-Hill.
- Woodworth, R. S. – Sheehan, M. R. (1964). *Contemporary Schools of Psychology*. New York: The Ronald Press Company.

2. PŘEDMĚT PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Co se dozvíte v této kapitole:

- hlavní náplň psychologie osobnosti
- kritéria psychologického definování osobnosti
- rozdíly tradičního a současného vymezení pojmu osobnosti v psychologii
- nutnost rozšíření psychologického pojetí osobnosti důležitými atributy

Již v samotném názvu je obsažen hlavní zájem této psychologické disciplíny. Je to osobnost, její skladba, jednotlivé procesy, vztahy a vývoj. Neméně významné pro vědecké poznání osobnosti jsou vnitřní dispozice i vnější, sociální a kulturní činitele. Obě skupiny činitelů se podílejí na utváření jak zdravé, tak narušené osobnosti. Psychologie osobnosti spíše zkoumá tzv. normální, zdravé lidi, zatímco početnou škálou psychických, behaviorálních a dalších osobnostních odchylek či stavů se zabývá její aplikovaná odnož, klinická psychologie. Cílem klinické psychologie je nejen uchopit, ale především nalézt cestu, jak pomoci člověku, aby překonal tíživou osobní situaci. O předmětu psychologie osobnosti se více dozvíme z psychologických definic tohoto pojmu.

2.1 DEFINICE POJMU „OSOBNOST“

Vesměs každá teorie osobnosti se snaží vymezit základní charakteristiky a podstatu osobnosti. Ve většině definic se vyzdvihuje, že **osobnost představuje souhrn, souvislost či propojení charakteru, temperamentu, schopností a také konstitučních vlastností člověka.**

Rozsáhlý přehled padesáti psychologických vymezení pojmu „osobnost“ publikoval Gordon Allport. Zdroje, které použil, indikují, že kromě psychologů se fenoménem osobnosti zabývají filozofové, teologové, právníci, sociologové a další odborníci. Dle Allporta (1937) v seznamu dominují biosociální a biofyzické definice pojmu.

Biosociální definice odpovídají běžnému použití pojmu: osobnost vyjadřuje *míru společenské přitažlivosti* nebo také hodnotu *společenské stimulace* člověka. Jinými slovy, osobnost je výraznější nebo významnější, pokud dokáže upoutat pozornost ostatních lidí. Analogicky bychom mohli označit introverty, plaché a další sociálně stažené osoby za jedince pozbývající osobnost. Na druhé straně, biofyzické definice

osobnosti vyjadřují její intrapsychickou povahu a konstituční základ, který lze měřit, popsat a shrnout do podoby konkrétního osobnostního profilu.

Početné množství psychologických definic dokládá rozmanitost psychických procesů a individuálního projevu osobnosti. V některých se zdůrazňuje význam osobnostních rysů, schopností, postojů, hodnot, motivů, adaptačních vlastností člověka apod. Definice s biologickým nádechem vyzdvihují emoční reakce, stavy, nálady, energetické vlastnosti a vše, co označujeme pojmem „temperament“, zatímco v jiných, blíže sociálnímu pojetí člověka, převažují vyšší dispozice, morálka, etičnost, charakter či sociální bytí.

2.2 PŘEHLED „KLASICKÝCH“ DEFINIC OSOBNOSTI

Různorodost dílčích psychologických určení pojmu „osobnost“ ilustrujeme některými „klasickými“ a novějšími definicemi.

Podle Hanse J. Eysencka (1947, s. 25) osobnost představuje „souhrn skutečných a potenciálních vzorů chování organismu, které determinují dědičnost a prostředí; osobnost vyvěrá a vyvíjí se skrze funkční součinnost čtyř hlavních odvětví: kognitivní (inteligence), konativní (charakter), afektivní (temperament) a tělesná oblast (konstituce)“. Z toho důvodu Eysenck důsledně zdůrazňuje, že se „v konečném důsledku musí každý pohled na osobnost zakládat na experimentálních výsledcích ošetřených pomocí statistické metody“ (1947, s. 16).

Raymond Cattell (1967, s. 25) definuje osobnost jako „to, co sděluje, jak se člověk bude chovat v dané situaci“.

Psychometrické definice zdůrazňují, že osobnost představuje soustavu základních faktorů, jejichž hodnotu lze objektivně měřit a kvantifikovat. Jedná se o reaktivní a pasivní pojetí osobnosti v souladu s deterministickou a pozitivisticky laděnou psychologií, se záměrem vědecky uchopit lidskou psychiku. Cílem je snadnější předvídání a řízení lidského chování.

Deterministické pojetí psychických procesů včetně osobnosti dominovalo v první polovině 20. století. Podobnému vlivu byl vystaven i Gordon Allport, jehož první definice osobnosti z roku 1937 zní: „Osobnost je dynamická organizace těch psychofyzických systémů v jedinci, které *determinují jeho jedinečné přizpůsobování v jeho okolí*“ (1937, s. 48). Následný intelektuální vývoj Allporta dosvědčuje definice osobnosti z roku 1961: „Osobnost představuje dynamickou organizaci těch psychofyzických systémů v jedinci, které *určují jeho charakteristické myšlení a aktivitu*“ (1961, s. 28). Rozdíl v závěrečné části obou definic ukazuje na koncepční posun Allporta od mechanistických zásad determinace a reaktivní adaptace psychiky k niterní sebedeterminaci a intencionalitě osobnosti. Tím se Allport zařadil mezi zastánce humanistického pojetí osobnosti.

2.3 ROZBOR SOUČASNÝCH PSYCHOLOGICKÝCH VYMEZENÍ OSOBNOSTI

Podle Atkinsonové et al. (2003, s. 436) osobnost charakterizují „příznačné a charakteristické vzorce myšlení, emocí a chování, které definují individuální osobní styl interakce s fyzickým a sociálním prostředím“.

Vnitřní soustavu různých psychických aspektů jedince rovněž zdůrazňuje Carol K. Sigelmanová (2003, s. 281) ve své definici: „osobnost je organizovaná kombinace vlastností, motivů, hodnot a chování charakteristické pro každého jedince“.

Komplexnější a ucelenější vymezení osobnosti, které vyzdvihuje další vlastnosti tohoto pojmu, nacházíme u Pharese a Chaplina nebo u Plotnika. Plotnik ve své definici osobnosti zdůrazňuje, že se jedná o „kombinace dlouhotrvajících a distinktivních projevů, myšlení, motivů a emocí vyjadřující způsob naší reakce a adaptace vůči ostatním lidem nebo situacím“ (1999, s. 433). V podobném smyslu Phares a Chaplin určují osobnost jako „systém charakteristických myšlení, citění a projevů, které odlišují jednu osobu od druhé a které přetrvávají napříč dobou i situacemi“ (1997, s. 99). V těchto dvou definicích se mj. zdůrazňují odlišnost a stabilita osobnosti. Atribut *odlišnost* se vztahuje na jedinečné kombinace myšlení, citění nebo aktivitu individuální osobnosti, zatímco *stabilita* osobnosti znamená trvalost dílčích psychických vlastností a individuálních projevů v čase.

Podle Halla a Lindzeye žádná psychologická definice osobnosti není obecně výstižná a platná. Důvodem je specifické teoretické zaměření dílčích psychologů, což způsobuje to, že každý ve svém vymezení pojmu zdůrazňuje určitý jeho aspekt a zároveň vynechává aspekt jiný. Přesto se v psychologických definicích osobnosti pravidelně zdůrazňují:

- integrita nebo jednota všech psychických funkcí;
- osobitost nebo jedinečnost individuálního prožívání, myšlení a jednání;
- relativní důslednost nebo stálost psychosociálního bytí člověka.

To, co v psychologických definicích osobnosti zpravidla chybí a co podle našeho mínění nejvýrazněji vyjadřuje subjektivní a sociální bytí každého člověka, je vědomí o vlastní totožnosti a sociální zkušenost.

a) Pojmy „identita“, „Já“, „Self“, „sebepojetí“, „sebehodnocení“, „sebeúcta“ se především vyskytují v humanistickém a existenciálním pojetí osobnosti. Jádrem každé osobnosti tvoří sebevědomí a intencionalita určující zralost, duševní zdraví a pocit pohody každého dospělého člověka. Taková osobnost je etická, sebeurčující a zároveň je schopna shrnout dílčí psychické vlastnosti, procesy, obsahy a tendence v jedinečný, funkčně uspořádaný systém. Podle Junga „osobnost se nemůže nikdy rozvinout, aniž si člověk vědomě a s vědomým mravním rozhodnutím zvolí vlastní cestu. K procesu osobnostního vývoje musí svou sílu propůjčit nejen kauzální motiv, nejen nutnost, nýbrž i vědomé mravní rozhodnutí“ (1995, s. 232).

b) Osobnost člověka se utváří v rámci lidské situace. V tomto procesu důležitou roli hrají primární skupina, společnost a kultura. Vývoj osobnosti implikuje zúčastněnost obou stran, jednotlivce a společnosti. Podle sociálního psychologa Bandury

člověk aktivně působí na své okolí a vytváří podmínky, které ho zpětně ovlivňují, včetně vývoje jeho osobnosti. V procesu socializace jedinec získává potřebné dovednosti, vědomosti, normy, postoje a další obsahy pro své zdárné zařazení do chodu společnosti. Zároveň se v lidských podmínkách z původní biologické entity vyvíjí v jedinečnou osobnost.

Shrnutí

Tato kapitola stručně vymezuje předmět psychologie osobnosti a v souvislosti s tím i definice tohoto pojmu. Psychologové zdůrazňují, že předmětem psychologie osobnosti je studium charakteru, temperamentu, schopností a také konstitučních vlastností člověka. V teoriích osobnosti se však standardně vyskytuje zájem o osobnostní skladbu, procesy a vývoj.

Psychologové se ve svých pokusech definovat **osobnost** shodují, že se jedná o **poměrně stabilní, komplementární a konzistentní systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů člověka**. Toto souhrnné vymezení bychom doplnili nezbytnou poznámkou, že *osobnost vždy implikuje člověka zejména jako uvědomělé, socializované jsoucno*.

Komplementární systém. Tato část definice zdůrazňuje, že osobnost spojuje v jedinečnou funkční a důsledně řídicí soustavu různé poznávací, emoční a motivační vlastnosti.

Poměrně stabilní systém. Jednou ze základních a žádoucích vlastností člověka je relativní stálost osobnosti a jednání.

Konzistentní systém. Osobnostní stabilita znamená adaptabilitu a pružnost jedince, zejména důslednost vnímání, cítění a jednání v rozdílných situacích a podmínkách.

Systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů. Tato část definice se přiklání k idiografickému pojetí osobnosti. Osobnost představuje ryze jedinečnou a neopakovatelnou konstelaci psychosociálních vlastností konkrétního jedince.

Uvědomělý subjekt. Osobnost vždy charakterizuje vědomí a sebeuvědomění. Uvědomělý jedinec prožívá kontinuitu své identity, jedinečnost a intimitu vlastní osobnosti. Například spící člověk je dostupný pro výzkum některých fyziologických funkcí a emočních změn souvisejících se snem, avšak nikoliv pro rozbor své inteligence či osobnosti. V tomto smyslu lze souhlasit s Bojaninem, že „inteligence a osobnost se projevují jako zřejmá skutečnost pouze prostřednictvím cílevědomého pohybu nebo záměrné psychické aktivity“ (1985, s. 109).

Socializované bytí. Každá jedinečná osobnost je výsledkem procesu socializace a učení. Sociální činitele se podílejí na vývoji a aktuálním projevu všech psychologických funkcí včetně osobnosti. Sociální zkušenost každého člověka se odráží v jeho prosociálním, antisociálním či asociálním bytí.

Slovníček pojmů

Biofyzické definice osobnosti	určení osobnosti ve smyslu, že původ osobnosti je pevně dán v dědičných a konstitučních vlastnostech jedince.
Biosociální definice osobnosti	určení osobnosti z hlediska její hodnoty spočívající v podněcování společenského zájmu.
Determinace	v psychologii osobnosti znamená předurčenost poznávacích, emočních, akčních a také vývojových záležitostí prostřednictvím vnějších a vnitřních předpokladů.
Důslednost	konsekventnost jednání, myšlení či emočního prožívání a projevu, věrnost zásadám.
Integrita	neporušenost, celistvost systému. Ve vztahu k osobnosti vyjadřuje míru funkčního souladu mezi dílčími osobnostními subsystémy nebo dispozicemi.
Jedinečnost	ojetinělost, neobyčejnost, vzácnost. V psychologii osobnosti zásadní princip idiografického pojetí osobnosti jakožto neopakovatelného lidského jsoucna.
Klinická psychologie	aplikovaná psychologie osobnosti v oblasti diagnostiky a terapie různých osobnostních poruch a psychopatologických stavů.
Osobnost	poměrně stabilní, komplementární a konzistentní systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů člověka, jeho socializované, uvědomělé bytí.
Psychometrické definice osobnosti	psychologické určení osobnosti dle objektivně měřitelných vlastností (faktorů).
Sebedeterminace	psychologický koncept o cílevědomém naplnění osobnostních potenciálů v souladu s vyššími potřebami a volným rozhodnutím člověka, významově protikladný tezi o jakékoliv determinaci psychiky a odpovídajících projevu člověka. Často je synonymem dynamického významu pojmu „motivace“.

Kontrolní otázky

1. Co je hlavním zájmem psychologie osobnosti?
2. V čem spočívá rozdíl mezi biosociálním a biofyzickým pojetím osobnosti?
3. Jaký je hlavní vědecký cíl deterministického pojetí osobnosti?
4. Co znamená pojem „sebeurčení osobnosti“?
5. V jakém smyslu je potřeba doplnit stávající psychologické definice osobnosti?

Literatura k dalšímu studiu

- Allport, G. W. (1937). *Personality. A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt & Co.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Atkinson, R. L. – Atkinson, R. C. – Smith, E. E. – Bem, D. J. – Nolen-Hoeksema, S. (2003). *Psychologie*. Praha: Portál.
- Cattell, R. B. (1967). *The Scientific Analysis of Personality*. London: Penguin Books.
- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Jung, C. G. (1995). *Člověk a duše*. Praha: Academia.
- Phares, J. E. – Chaplin, W. F. (1997). *Introduction to Personality*. New York: Addison Wesley Longman.
- Plotnik, R. (1999). *Introduction to psychology*. Belmont: Wadsworth Publ. Co.
- Sigelman, C. K. – Rider, E. A. (2003). *Life-Span Human Development*. 4. vyd. Belmont: Wodsworth.